

Қазақстан Республикасы
Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN 1814-6961
E-ISSN 2788-9718

- ТАРИХ
- ЭТНОЛОГИЯ
- АРХЕОЛОГИЯ

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (3)

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2026. Т. 29 (3)**

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhyy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 29. Is. 3. Pp. 1241–1253
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20.

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2026_29_3_1241-1253

XX ҒАСЫР БАСЫНДА ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІНДЕГІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ, ЖАҢАША ТЕНДЕНЦИЯ, ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР

Сулейменова Гүлжанат Жалеловна ^{1*}, Оразаева Жазира Жарасқызы²,
Аликулова Нұрлыгүл Сапақызы³

¹ Қ. Жубанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
(34-үй, Әлия Молдағұлова даңғылы, 030012 Ақтөбе, Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының кандидаты
<https://orcid.org/0009-0001-3760-2254> E-mail: nagashibaevaz@gmail.com

² Қ. Жубанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
(34-үй, Әлия Молдағұлова даңғылы, 030012 Ақтөбе, Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының кандидаты
<https://orcid.org/0009-0009-8199-0803>, E-mail: zh.orazaeva@mail.ru

³ Қ. Жубанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
(34-үй, Әлия Молдағұлова даңғылы, 030012 Ақтөбе, Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының кандидаты
<https://orcid.org/0009-0004-9700-8101>, E-mail: Nur.AS_74@mail.ru

*Автор-корреспондент

© Ш.Ш.Уәлиханов ат. ТЭИ, 2026

© Сулейменова Г.Ж., Оразаева Ж.Ж., Аликулова Н.С., 2026

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада 1917 жылға дейінгі Ресей империясындағы білім беру жүйесінің қалыптасуы мен эволюциясының негізгі кезеңдері қарастырылады. Білім беру саясатының ерекшеліктері, оқу орындарының құрылымы, діни және әлеуметтік факторлардың білімге қол жеткізуге әсері қамтылған. XVIII–XIX ғасырлардағы реформалардың XX ғасырдағы білім беруді модернизациялаудың алғышарттарын қалыптастырудағы рөлі талданып, «трансформация» мен «тенденция» ұғымдары теориялық негіз ретінде алына отырып, негізгі бөлімде революцияға дейінгі Қазақстан аумағында білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуы интеграциялық тұрғыда қарастырылады; дәстүрлі оқыту нысандары, исламдық институттардың ықпалы, қазақ зиялыларының (алашордалықтардың) реформалық қызметі және отаршыл әкімшіліктің зайырлы білім беруді енгізу саясаты кешенді түрде талданады. *Мақсаты мен міндеттері.* 1917 жылға дейінгі Ресей империясы құрамындағы Қазақстан аумағында білім беру жүйесінің қалыптасуы мен эволюциясын тарихи-теориялық тұрғыдан кешенді талдау, дәстүрлі (исламдық), зайырлы және отарлық білім беру модельдерінің өзара ықпалдасу тетіктерін анықтау, сондай-ақ осы үдерістердің ұлттық білім беру жүйесінің қалыптасуына тигізген әсерін ғылыми тұрғыдан негіздеу. *Зерттеу әдістері.* Зерттеу барысында тарихи дереккөздердің кең ауқымы пайдаланылды: мұрағаттық құжаттар, ресми

статистикалық материалдар, патшалық Ресей кезеңіндегі заңнамалық актілер, ағартушылық сипаттағы еңбектер, қазақ зиялыларының публицистикалық мұралары, сондай-ақ отандық және шетелдік тарихшылардың ғылыми зерттеулері қаралды. Әдіснамалық негізін тарихи-салыстырмалы талдау, құрылымдық-жүйелік әдіс, деректанулық сараптама, тарихи-логикалық талдау, проблемалық-хронологиялық тәсілдер құрады. *Зерттеу нәтижелері.* Қазақстан аумағындағы білім беру жүйесі көпдеңгейлі және қайшылықты сипатта дамып, дәстүрлі исламдық білім беру рухани-этикалық құндылықтарды сақтағанымен, әдістемелік тұрғыдан консервативті модель ретінде қалыптасты, ал зайырлы білім беру институттары отарлық саясатпен сабақтас болса да, қазақ қоғамына ғылыми білімге қол жеткізу, кәсіби даярлық пен әлеуметтік мобильділік мүмкіндігін ашты. *Қорытынды.* Зерттеу нәтижелері революцияға дейінгі кезеңдегі білім беру жүйесінің дамуы Қазақстандағы ұлттық білім беру моделінің тарихи негізін қалыптастырғанын көрсетеді. Бұл кезең дәстүрлі діни білім беру формаларынан институционалдық, жүйеленген, зайырлы білім беру құрылымына өтудің өтпелі сатысы болды. Білім беру трансформациясы қазақ қоғамының мәдени жаңғыруының, ұлттық сананың оянуының және интеллектуалдық әлеуеттің қалыптасуының маңызды алғышартына айналды. Бұл үдеріс кейінгі кеңестік және тәуелсіз Қазақстан кезеңіндегі білім беру жүйесінің дамуына тікелей ықпал еткен тарихи-өркениеттік негіз ретінде бағаланады.

Түйін сөздер: білім беру, саясат, модернизациялау, Алаш, медресе, мектеп

Алғыс. Мұрағаттық құжаттар, ресми статистикалық материалдар, патшалық Ресей кезеңіндегі заңнамалық актілер, ағартушылық сипаттағы еңбектер, қазақ зиялыларының публицистикалық мұралары, сондай-ақ отандық және шетелдік тарихшылардың ғылыми зерттеулер негізінде.

Дәйексөз үшін: Сулейменова Г.Ж., Оразаева Ж.Ж., Аликулова Н.С. XX ғасыр басында қазақ өлкесіндегі білім берудің трансформациясы, жаңаша тенденция, оқыту жүйесіндегі мәселелер // Отан тарихы, 2026, Т.29. №.3. 1228–1253-бб. [қазақша]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1228-1253

ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСКОМ КРАЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА, НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ, ПРОБЛЕМЫ В СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ

Сулейменова Гүлжанат Жалеловна^{1*}, Оразаева Жазира Жарасовна²,
Аликулова Нурлыгуль Сапаковна³

¹ Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова
(д. 34, проспект Алии Молдагуловой, 030012 Актөбе, Республика Казахстан)
Кандидат исторических наук
<https://orcid.org/0009-0001-3760-2254> E-mail: nagashibaevaz@gmail.com

² Актюбинский региональный университет им. Жубанова
(д. 34, проспект Алии Молдагуловой, 030012 Актөбе, Республика Казахстан)
Кандидат исторических наук
<https://orcid.org/0009-0009-8199-0803>, E-mail: zh.orazaeva@mail.ru

³ Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова
(д. 34, проспект Алии Молдагуловой, 030012 Актөбе, Республика Казахстан)
Кандидат исторических наук
<https://orcid.org/0009-0004-9700-8101>, E-mail: Nur.AS_74@mail.ru

*Автор-корреспондент

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2026

© Сулейменова Г.Ж., Оразаева Ж.Ж., Аликулова Н.С., 2026

Аннотация. *Введение.* В статье рассматриваются основные этапы формирования и эволюции системы образования в Российской империи до 1917 года. Анализируются особенности образовательной политики, структура учебных заведений, влияние религиозных и социальных факторов на доступ к образованию. Рассматривается роль реформ XVIII–XIX веков в формировании предпосылок модернизации образования в XX веке. С опорой на понятия «трансформация» и

«тенденция» как теоретические категории, в основной части статьи с интеграционной позиции исследуются особенности формирования и развития системы образования на территории Казахстана в дореволюционный период; комплексно анализируются традиционные формы обучения, влияние исламских институтов, реформаторская деятельность казахской интеллигенции (алашординцев), а также политика колониальной администрации по внедрению светского образования. *Цель и задачи.* Комплексный историко-теоретический анализ формирования и эволюции системы образования на территории Казахстана в составе Российской империи до 1917 года, выявление механизмов взаимодействия традиционной (исламской), светской и колониальной образовательных моделей, а также научное обоснование их влияния на формирование национальной системы образования. *Методы исследования.* В исследовании использован широкий круг исторических источников: архивные документы, официальные статистические материалы, законодательные акты периода Российской империи, труды просветительского характера, публицистическое наследие казахской интеллигенции, а также научные исследования отечественных и зарубежных историков. Методологическую основу составили историко-сравнительный анализ, структурно-системный метод, источниковедческая экспертиза, историко-логический анализ, проблемно-хронологический подход. *Результаты исследования.* Система образования на территории Казахстана развивалась как многоуровневая и внутренне противоречивая структура: традиционное исламское образование, сохраняя духовно-нравственные ценности, сформировалось как методологически консервативная модель, тогда как светские образовательные институты, будучи связаны с колониальной политикой, одновременно открыли для казахского общества доступ к научным знаниям, профессиональной подготовке и возможностям социальной мобильности. *Вывод.* Результаты исследования показывают, что развитие системы образования в дореволюционный период сформировало исторические основы национальной образовательной модели Казахстана. Данный этап стал переходной фазой от традиционных религиозных форм обучения к институционализированной, систематизированной светской образовательной структуре. Образовательная трансформация стала важнейшей предпосылкой культурной модернизации казахского общества, пробуждения национального самосознания и формирования интеллектуального потенциала. Этот процесс оценивается как историко-цивилизационный фундамент, оказавший прямое влияние на развитие системы образования в советский и постсоветский периоды в Казахстане.

Ключевые слова: образование, политика, модернизация, Алаш, медресе, школа.

Благодарность. Архивные документы, официальные статистические материалы, законодательные акты периода Российской империи, труды просветительского характера, публицистическое наследие казахской интеллигенции, а также научные исследования отечественных и зарубежных историков.

Для цитирования: Сулейменова Г.Ж., Оразаева Ж.Ж., Аликулова Н.С. Трансформация образования в казахском крае в начале XX века, новые тенденции, проблемы в системе обучения // Отан тарихы. 2026. Т. 29. №3. С. 1228–1253. [на казахском]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1228-1253

TRANSFORMATION OF EDUCATION IN THE KAZAKH REGION AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY, NEW TRENDS, AND PROBLEMS IN THE EDUCATIONAL SYSTEM

Suleimenova Gulzhanat Zhalelovna^{1*}, Orazaeva Zhazira Zharasovna², Alikulova Nurlygul Sapakovna³

¹ K. Zhubanov Aktope Regional University
(34, Aliya Moldagulova Avenue, Aktope, 030012, Republic of Kazakhstan)
Candidate of historical sciences
<https://orcid.org/0009-0001-3760-2254>, E-mail: nagashibaevaz@gmail.com

² K. Zhubanov Aktope Regional University
(34, Aliya Moldagulova Avenue, Aktope, 030012, Republic of Kazakhstan)
Candidate of historical sciences
<https://orcid.org/0009-0009-8199-0803>, E-mail: zh.oraeva@mail.ru

³ K. Zhubanov Aktope Regional University
(34, Aliya Moldagulova Avenue, 030012 Aktope, Republic of Kazakhstan)

Candidate of historical sciences

<https://orcid.org/0009-0004-9700-8101>, E-mail: Nur.AS.74@mail.ru

*Correspondent author

© Valikhanov IHE, 2026

© Suleimenova G.Zh., Orazaeva Zh.Zh., Alikulova N.S., 2026

Abstract. *Introduction.* The article examines the main stages in the formation and evolution of the education system in the Russian Empire prior to 1917. It analyzes the characteristics of educational policy, the structure of educational institutions, and the influence of religious and social factors on access to education. Special attention is given to the role of the reforms of the 18th–19th centuries in creating the prerequisites for the modernization of education in the 20th century. Using the concepts of “*transformation*” and “*tendency*” as theoretical foundations, the main part of the article adopts an integrative approach to the study of the formation and development of the education system in the territory of Kazakhstan during the pre-revolutionary period. Traditional forms of education, the influence of Islamic institutions, the reformist activities of the Kazakh intelligentsia (Alash movement representatives), and the policies of the colonial administration aimed at introducing secular education are comprehensively analyzed. *Purpose and objectives.* The purpose of the study is to conduct a comprehensive historical and theoretical analysis of the formation and evolution of the education system in the territory of Kazakhstan as part of the Russian Empire before 1917, to identify the mechanisms of interaction between traditional (Islamic), secular, and colonial educational models, and to scientifically substantiate their influence on the formation of the national education system. *Research methods.* The study is based on a wide range of historical sources, including archival documents, official statistical materials, legislative acts of the Russian Empire period, works of a просветительский (enlightenment) character, the publicistic heritage of the Kazakh intelligentsia, as well as scholarly research by domestic and foreign historians. The methodological framework includes historical-comparative analysis, structural-systemic methods, source criticism, historical-logical analysis, and the problem-chronological approach. *The results of the study.* The education system in the territory of Kazakhstan developed as a multi-level and internally contradictory structure. Traditional Islamic education, while preserving spiritual and moral values, was formed as a methodologically conservative model. At the same time, secular educational institutions, although closely connected with colonial policy, opened access for Kazakh society to scientific knowledge, professional training, and opportunities for social mobility. *Conclusion:* The results of the study demonstrate that the development of the education system in the pre-revolutionary period formed the historical foundations of Kazakhstan’s national educational model. This stage represented a transitional phase from traditional religious forms of education to an institutionalized, systematized, secular educational structure. Educational transformation became a key prerequisite for the cultural modernization of Kazakh society, the awakening of national consciousness, and the formation of intellectual potential. This process is assessed as a historical and civilizational foundation that had a direct influence on the development of the education system in Soviet and post-Soviet Kazakhstan.

Key words: education, politics, modernization, Alash, madrasa, school

Acknowledgment. Including archival documents, official statistical materials, legislative acts of the Russian Empire period, works of a просветительский (enlightenment) character, the publicistic heritage of the Kazakh intelligentsia, as well as scholarly research by domestic and foreign historians.

For citation: Suleimenova G.Zh., Orazaeva Zh.Zh., Alikulova N.S. Transformation of education in the kazakh region at the beginning of the 20th century, new trends, and problems in the educational system // Otan Tarihy. 2026. Vol. 29. №.3. Pp. 1228–1253. [in Kazakh]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_3_1228-1253

Кіріспе. Революцияға дейін Ресейдегі білім беру жүйесінің дамуы ішкі әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге, сондай-ақ еуропалық ағартушылық идеялардың әсеріне де байланысты күрделі және көп қырлы процесс болды. XX ғасырдың басына дейін білім беру шектеулі және шіркеуге бағытталған болып, кейінгі жаңа өзгерістер ескі білім жүйесінің қоғам алдында қол жетімділігі мен мазмұнын анықтады.

1917 жылға дейін қазақ жерінде білім беру мәселесі, алғашқы білім ошақтары құрылып оның кең ауқымда таралуы, қазақ жастарының қаріп танып, сауат ашуы – тарих сызығында күрделі әрі көпқырлы процесс ретінде қалыптасты. Бұл кезеңдегі оқу-ағарту ісі халықтың әлеуметтік

жағдайымен, отарлық билік жүргізген саясатпен және жергілікті халықтың ұлттық ерекшеліктерімен тығыз байланысты болды. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында қазақ даласында білім беру жүйесі жаңа даму сатысына өтті.

Атап айтқандай білім беру ісінің дамуы қазақ жерінде байырғы оқытудың дәстүрлі нысандарына жаңаша түр беріп, діни-исламдық бағыт Ресей метрополиясында оң өзгеріс тапты. Батыстық үлгідегі білім беру саласы бірте-бірте еніп, қоғам әр түрлі сыртқы фактордың әсерін сезіне бастады. Бір жағынан, білім беру Ресей империясының құрамындағы қазақ халқының мәдени және саяси интеграциясының құралы болса, екінші жағынан бұл процесске дифференциациялық жауап ретінде білім беру ісі қазақ қоғамында – ұлттық сананы қалыптастыру факторы болғанын дәлелдеп көрсетуге болады. XIX ғасыр мен XX ғасырдың басы Қазақ өлкесінің әлеуметтік-мәдени өмірінде түбегейлі өзгерістер алған сондай-ақ империяның нақты қазақ жерін отарлауда позициясын ашық көрсеткен өзгерістер кезеңі болды. Дәстүрлі қоғамнан жаңа қоғамдық қатынастарға өту, Ресей империясының отарлық саясатының күшеюі, сондай-ақ әлемдік өркениеттегі жаңашылдықтар қазақ білім беру жүйесінің бағыт-бағдарына тікелей ықпал етті. Империялық саясаттың сыртқы деструктивті әсері қазақ зиялыларының тарапынан ішкі консолидация мен өзіндік бірегейлікті қорғаудың қуатты тетігін іске қосты.

Осы кезеңде ғасырлар бойы негізгі оқу орны болып келген діни бағыттағы медреселер біртіндеп жаңаша үлгідегі зайырлы мектептермен алмасып, халық арасында сауаттылықты арттыру, ғылыми білімге қол жеткізу, ұлттық жаңғыру идеяларын тарату үрдісі күшейді.

Алайда бұл трансформация тек оң өзгерістерден құралған жоқ. Білім беру құрылымының қалыптасуында бірқатар күрделі мәселелер туындады: оқу бағдарламаларының бірізді болмауы, діни және зайырлы білімнің арақатынасы, мұғалімдер даярлығының жеткіліксіздігі, ауылдық жерлердегі оқу орындарының жетіспеуі, оқу тілінің таңдалуы және отарлық әкімшіліктің білім саясаты арасындағы қайшылықтар. Медреседен жаңа үлгідегі мектепке өтудегі қиындықтар қоғамның ішкі реакциясын, дәстүр мен жаңашылдық арасындағы тартысты айқын көрсетті.

Сондықтан XX ғасыр басындағы қазақ білім жүйесінің эволюциясын зерттеу – ұлттық ой-сананың жаңғыруын, жаңа интеллектуалдық орта қалыптасуын және қоғамдағы әлеуметтік өзгерістерді түсінудің маңызды кілті. Осы кезеңдегі жаңа тенденциялар, оқыту әдістерінің жаңаруы және олармен бірге келген проблемаларды талдау қазақ мектебінің кейінгі дамуын айқындауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу 1917 жылға дейінгі Ресей империясындағы Қазақстан аумағындағы білім беру жүйесінің қалыптасуы мен эволюциясын Comparative Historical Analysis әдісін қолдана отырып кешенді талдайды. Дәстүрлі исламдық білім жүйесі рухани-этикалық құндылықтарды сақтағанымен консервативті сипатта болса, зайырлы мектептер отарлық саясатпен сабақтас бола тұра ғылыми білімге, кәсіби даярлыққа және әлеуметтік мобильділікке жол ашты. Алашордалық зиялылар ұлттық білім идеясының қалыптасуына, ана тілінде оқыту мен ұлттық педагогиканың теориялық негізделуіне ықпал етсе, джадидизм қозғалысы білім мазмұнын жаңарту, түсіндірмелі-аналитикалық әдісті енгізу және зайырлы пәндерді дамыту арқылы реформаторлық бағытты айқындады. Зерттеу білім беру жүйесінің геосаяси, әлеуметтік-экономикалық және этноконфессиялық факторларға тәуелді дамығанын көрсетіп, бұл үдерістің ұлттық мектеп пен интеллигенция қалыптасуының, мәдени жаңғырудың және ұлттық сананың оянуының алғышарты болғанын дәлелдейді. Революцияға дейінгі кезең білім беру трансформациясының тарихи негізін қалыптастырып, кейінгі кеңестік және тәуелсіз Қазақстандағы реформалар үшін маңызды серпін берді, осылайша білім беру тек педагогикалық процесс емес, қоғамдағы мәдени, әлеуметтік және интеллектуалдық өзгерістерді анықтайтын стратегиялық институт ретінде бағаланады.

Талқылау. Ислам діні қазақ жеріне таралғаннан бері міндетті түрде медреселер салынғаны белгілі. Сондай-ақ, медреселер қоғамға қызмет ететін адал және өз ісіне берілген азаматты тәрбиелеуге көңіл бөлінетін білім ортасы болып табылды және ол жерде шәкірттер мәдени-ғылыми және араб-парсы әлемінің діни ілімдері оқытылды. «Медресе» – сөзі араб тілінен аударғанда «дараса» – «сабақ, дәріс алу, оқу» дегенді білдіреді. Кең мағынада «медресе» сөзі мұсылман әлемінде орта және жоғарғы білім беретін оқу орындары есебінде қабылданған. Медреселердің барлығы дінді оқытудан басқа гуманитарлық ғылымдар мен медицинаға, жаратылыстану, тіл ғылымдарын оқытқан [Ережепова, 2025: 71]. Әр түрлі өлкеде білім беру ісі мен оқыту процессін ахун, молда секілді арнайы институттар ұйымдастырып отырды. Білім алатын қазақ жастары сызу, жазу, есептеу сынды керек дағдыларды мешіт жанындағы мектептерде меңгерді. Осы дәстүрлі жүйенің мазмұны мен

құрылымын бағалау барысында XIX ғасырда өмір сүрген орыс этнографы, тарихшы және экономист Павел Иванович Небольсин білім беру шектеулерін атап көрсетіп, қазақ жеріндегі татар молдаларының шала сауатты және арнайы білім беру, халық ағартушылық ісі діни медреселермен шектеліп қалғанын көрсетеді. «Мен оның (қазақтардың) Ішкі Ордада ашқан мектебінде болған жоқпын. Бірақ Петербургте сол мектепті ашқан адаммен жақсы таныс болғандықтан, ол мектепте басты пән – Құран және Исламдық діни ілімдердің түрлі күрделі мәселелері оқытылды, бұл қарапайым сауат ашу емес екенін болжай аламын. Бұдан қателеспейтінім анық» деп өз еңбегінде көрсетеді. «Бірақ діни мектепте рухани құндылықтар, гуманистік идеялар кейінгі кеңестік кезеңде қазақ халқының жаңа бейнесін, толеранттылық ұстанымның алғышартын қалыптастырды» деп атайды [Небольсин және т.б., 1860]. Автордың мәселені кең ауқымда қарауы алдымен Ресей империясына қазақ жеріндегі білім беру ісін дін тар шеңберде, оқыту жүйесі қоғамда тежегіш ретінде жұмыс жасайтынын алға тартып, империялық экспансияның тек экономикалық қана емес, идеологиялық тұрғыдан да жүзеге асуын мақсат етті. Өткір сыннан кейін, әлеуметтік-мәдени мәселенің астарын аша түседі. Қазақ қоғамы діни мектептерді рухани қалқанға айналдырып, ұлттық бірегейлік пен толеранттылықты сақтаған, бұл қазақ халқының жеңіске жеткен саяси артықшылығы деп айтады. Қазақ тарихы бойынша орыс деректемелеріне сипаттама берген тарих ғылымдарының докторы профессор Мұхатова О.Х.: «...қазақтардың мінез-құлқын, салт-санасын, әлеуметтік құрылымын, дәстүрлі басқаруын, т.б. зерттеуге ынталанған орыс саяхатшылары мен зерттеушілерінің жазбалары империяның өзіне бағынышты халқын жан-жақты білуге жол ашты» – деп көрсетеді [Мұхатова, 2011:19]. Зерттеушінің бұл тұжырымы білім жүйесі мен халықтың интеллектуалдық дамуына жасанды тосқауыл қоюды көздегенін байқатады.

Дәстүрлі жүйенің құрылымы мен мазмұны көшпелі қазақ қоғамындағы оқыту тәжірибесінің шектеулі, бірақ мәдени және діни құндылықтарды беруде маңызды рөл атқарғанын көрсетеді. Петр I реформаларына дейін Ресейдегі білім беру жүйесі негізінен шіркеулік сипатта болды. Негізгі оқу орындары сауаттылыққа, дін негіздеріне және шіркеу әніне үйретілген монастырь мектептері болды. Тренинг тек діни қызметкерлерге және ішінара жоғарғы таптың өкілдеріне қол жетімді болды. Дүниелік білім іс жүзінде болмады, ал халықтың сауаттылығы өте төмен болып қалды. «Қазақ халқының жаңа басқару жүйесі мен ережелер енгізілуіне байланысты көзқарасын сол кездегі архив материалдары мен қазақтардың өз пікірлері арқылы байқауға болады. Мысалы, бір құжатта жаңа тәртіптердің халық тарапынан бірауыздан қолдау таппағаны көрсетілген.

Кейбір қазақ ақсүйектері жаңа әкімшілік шаралар олардың дәстүрлі құқықтары мен ықпалын шектейтінін айтып, наразылық білдірген [АОМА, 1248-қ., 1-т., 43-іс, 5-п.].

Дәстүрлі білім беру жүйесінің құрылымдық ерекшеліктері мен оның мәдени-рухани рөлін талдағаннан кейін, Ресей империясында орын алған алғашқы зайырлы мектептер мен білім беру реформаларының құрылымдық және институционалдық контекстіне көшу логикалық жалғама ретінде көрінеді. Петр I батыс еуропалық үлгідегі елді модернизациялауға ұмтылып, алғашқы зайырлы мектептерді құруға бастамашы болды. 1701 жылы навигациялық мектеп ашылды, содан кейін артиллерия, инженерлік және медициналық мектептер. Бұл оқу орындары негізінен армия мен Әскери-теңіз күштеріне мамандар даярлауға арналған. Сонымен бірге мемлекеттік жаңғырту құралы ретінде білім туралы түсінік қалыптаса бастады.

Ресей Ғылым академиясының құрылуы (1724) жоғары білім беруді дамытудағы маңызды кезең болды. Ғасырдың ортасында гимназиялар мен университеттер жұмыс істей бастады, олардың ішіндегі ең маңыздысы Мәскеу университеті болды (1755). Екатерина II Петр I-нің білім беру саясатын жалғастырып, халықтық мектептер құруға және бірыңғай оқыту бағдарламаларын жасауға баса назар аударды. Алайда, білімге қол жетімділік әлі де шектеулі тектік шеңберде қалды. Петр I бастамасымен батыс еуропалық үлгідегі білім беру жүйесін құру, мемлекеттік жаңғырту құралы ретінде білімді пайдалану және XVIII–XIX ғасырдағы мектеп реформаларының дамуын тарихи тұрғыда сипаттайды.

XIX ғасыр білім беру желісін жүйелеу мен кеңейту, орталықтандыру және құрылымдау бойынша күш-жігермен ерекшеленді. 1804 жылы төрт сатылы жүйені енгізген «оқу орындарының жарғысы» қабылданды: приход мектебі, уездік мектеп, гимназия және университет. 1864 жылы бастауыш білім беруді дамытуға бағытталған мектеп реформасы жүргізілді. 1860 жылдары земствоның құрылуымен шаруалар арасында сауаттылықты таратуда маңызды рөл атқарған земство мектептері дамыды. Осындай оң нәтижелерге қарамастан XX ғасырдың басында Ресей империясының білім беру жүйесі қайшылықты болып қала берді: бір жағынан мектептер мен

оқушылар санының өсуі байқалды, екінші жағынан, мүліктік және мүліктік шектеулер сақталды. 1905–1911 жылдардағы халық ағарту министрлері бастаған реформалар бастауыш білім беруді кеңейтуге және оқу үдерісіне мемлекеттік бақылауды күшейтуге бағытталған. Алайда, ауылдық жерлерде сауаттылықтың төмен деңгейі және мектептердің жетіспеушілігі 1917 жылғы революцияға дейін шешілмеген мәселелер болып қала берді. Бұл тұрғыдан қарағанда, дәстүрлі білім беру формалары мен зайырлы мектептердің дамуы бір-бірін толықтырмай, керісінше, әлеуметтік, саяси және экономикалық контекстке байланысты қайшылықты жүйе қалыптастырды; нәтижесінде қазақ қоғамында білімге қолжетімділік әлі де шектеулі болып, жаңа оқу институттарына ауысу процесі тек XIX ғасырдың басында ғана белсенді сипат ала бастады. «Білімді, бірақ әдепсіздікке жол бермейтіндей етіп тәрбие беру керек. Өзге адамдарға зиян тигізбестен, тек өз туыстары мен олармен байланысты мәселелерге көңіл бөлу қажет. Тәртіп пен жұмыстарды орындауда сақтық танытып, патшаның нұсқауларына бағыну керек» деп қазақтың зиялы тұлғаларын сарайға жөнелту үшін оларды сауатты деңгейде дайындау қажет деген шешім шығарады [АОМА, 1248-қ., 1-т., 2-іс, 4-5 pp.].

Зерттеудің басында атап өткендей Ресей империясына дейін қазақ жерінде білімді ауызша беруге негізделген дәстүрлі оқыту формалары басым болды. Білім берудің негізгі институттары медреселер мен мектептер болғандықтан онда грамота негіздері, араб тілі, Құран, шариғат және классикалық ислам философиясының элементтері оқытылды. Оқыту кеңістігі негізінен элиталық сипатта болып, дәстүрлі тәртіппен рулық қауымдардың балаларына, діни қызметке және болашақ билер мен қоғам көшбасшыларына бағытталған. Қазақ хандығы Ресей империясының құрамына қосылып (XVIII–XIX ғғ.) орыс зайырлы білім беру жүйесінің элементтерін біртіндеп енгізу басталды. Алғашқы қазақ зайырлы мектептері XIX ғасырдың бірінші жартысында, әсіресе әкімшілік орталықтарда пайда болды. Алғашқы мекемелердің бірі Орынбордағы АЗИЯ мектебі болды (1789 жылы құрылған), далада жұмыс істеу үшін аудармашылар мен әкімшілік кадрлар дайындады. 1850 жылдары орыс-қазақ мектептерінің белсенді ашылуы басталды, олардың міндеті қазақ балаларын орыс тіліне оқыту және империяға адал мамандарды даярлау болды. Алайда, оқыту мәдени ерекшеліктерді ескерусіз жүргізілді, бұл халық арасында белгілі бір иеліктен шығаруды тудырды. Исламдық білім XIX ғасырдың соңына дейін ауылдық жерлерде басым болды. XIX ғасырдың екінші жартысында Қазақстан аумағында көптеген медреселер жұмыс істеді. Ауыл молдалары мен медреселер халықты ағартуда, білімді таратуда және ұлттық сананың қалыптасуында ел тарихында маңызды рөл атқарды [Жұматай, Сайлаубаева, 2025: 1000–1001]. Бұл оқу орындарының негізгі миссиясы ағартушылықты дамыту болды. Медреселер тек діни ғана емес, сонымен бірге интеллектуалды дамудың орталықтары болды. Діни-медреселерде ең алғашқы көптілді білім берудің негізі қалыптасты. Пәнді оқыту процесінде әдебиеттер мен еңбектерді пайдалану қазіргі таңдағы бір оқулық деңгейінде шектеліп қалмады. Күрделі оқыту жүйесі өлке де ғылым мен инновациялық жобаларды дамытуды жеделдетті.

XX ғасырдың 20 жылдары қазақ жерінде 2140 мектеп ашылып онда 140 мыңға жуық бала білім алды. Бұл кезең қазақстандықтардың білім алу жүйесінің дамуында тарихи кезеңге айналды. 1918 жылы «Бірыңғай еңбек мектебі туралы декларация» және «Бірыңғай еңбек мектебі туралы ереже» құжаттары қабылданып, оларда кеңестік білім беру жүйесінің негізгі принциптері жарияланды. Олар: тегін білім беру, ұлдар мен қыздарды бірге оқыту, оқу бағдарламаларынан діни пәндерді алып тастау, жазалаудың барлық түрлерін жою және мектептегі өзін-өзі басқару жүйесі болды. Барлық мектептер екі сатыға бөлінді: Бірінші саты – 8–13 жас аралығындағы балаларға арналған. Екінші саты – 13–17 жас аралығындағы балаларға арналған. Осы уақытта барлық өңірлерде медреселерді, мектептерді және орыс-қазақ мектептерін кеңестік мектептерге айналдыру (қайта құру) жұмыстары жаппай жүргізілді [Стожко, 2022: 531]. Кейін 1925 жылы мектептерде 5 баллдық бағалау шкаласы мен бірыңғай аттестат үлгісі енгізілді. XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында қазақ зайырлы зиялыларының ортасы қалыптасып, олардың өкілдері Ресей оқу орындарында білім алды. Алашордалықтардың қызметі империялық әкімшіліктің қарсылығына қарамастан, Қазақстанның білім беру тарихындағы маңызды кезең болды. Ұлт зиялылары кеңес өкіметіне адал қызмет етіп, ағарту саласына зор үлестерін қосты. Олар оқулықтар, оқу құралдарын, өзге де білім алуға қажетті әдебиеттерді дайындады. Оқушылар А. Байтұрсыновтың, М. Дулатовтың, Ж. Аймауытовтың (Аймауытов, 1998), М. Жұмабаевтың (Жұмабаев, 1992), Т. Шонановтың, Е. Омаровтың, Х. Досмұхамедовтың, Қ. Кемеңгеровтың, С. Қожановтың, Е. Ермаковтің, Б. Майлиннің оқулықтарын пайдаланды [Мұхатова, Қаипбаева, 1993: 62]. Ахмет Байтұрсынов қазақ әліпбиінің орфографиялық реформасын жасап, грамматика мен әдебиет бойынша қазақ тіліндегі алғашқы оқулықтарды жасады.

Мыржақып Дулатов – жазушы, публицист, ағартушылық сипаттағы педагогикалық жұмыстар мен әдеби шығармалардың авторы. Ұлттық білім беруді, әйелдердің білім алу қажеттілігін, сауатсыздық пен патриархалдылыққа қарсы күресті насихаттады. Әлихан Бөкейханов – «Алаш» партиясының көшбасшысы, ұлттық мектепке құқықты қоса алғанда, қазақ халқының мәдени дербестікке құқығын қорғаған экономист, саясаткер. Оның идеялары болашақта ұлттық білім беру тұжырымдамасының қалыптасуына әсер етті.

Жүсіпбек Аймауытов Ақпан төңкерісінен кейін: «Халықтың надандығы себеп болды. Қара халық көзі жұмулы болып, ас бергенді «мырза» деп, мал шашқанның соңына ерді де отырды. Кешегі көптеген қиянатты бүгін тойса ұмыту, өз пайдасын, келешегін болжамау – қазақтың ой-көзінің тарлығынан, надандығынан» деп ұлт мәселесінде даулы мақала жазды [Алдабергенов, 2016: 206]. Бұл тұжырым Аймауытовтың мақалаларында көрініс тапқан ұлттық білім беруді жетілдіру қажеттілігі мен халықты ағарту идеясына тікелей байланысты, сондай-ақ оның ойынша, сауатсыздыққа қарсы күрес ұлттық бірегейлікті сақтау мен мәдени дербестікті нығайту үшін маңызды. Ол халықтың өз мүддесін болжау және қорғау қабілетінің әлсіздігін, қоғамдық іс-әрекетке белсенді қатыспауын ескертіп, сонымен бірге ұлттық сана мен білімнің жетіспеушілігі елдің дамуына кедергі келтіретінін дәлелдеді. Жүсіпбек Аймауытов өз қоғамында әйел теңдігін және әйелдердің білім алу мәселесін көтерген көп тұлғалардың бірі ретінде тарихта қалды. Алаш қайраткерлерінің ағартушылық мұрасы отарлық қысымға қарамастан, қазақ қоғамын оятуға бағытталған рухани төңкеріс болды. XIX ғасырдың екінші жартысында әйелдердің білім беру қозғалысы күшейе түсті. Әйелдер гимназиялары мен курстары, соның ішінде жоғары әйелдер курстары (Санкт-Петербургтегі Бестужев курстары) ашылды. Кәсіптік білім беру ісі алға басып, колонер мектептері, техникалық мектептер сондай-ақ өнеркәсіп үшін мамандар даярлауға бағытталған нақты мектептер қолға алынды. Бұл зерттеу бөлімінде қанау, әлеуметтік теңсіздік, жергілікті халықтың қысымы және артта қалуы негізгі назарға алынды.

XIX ғасырдың соңына дейін әйелдердің білім беру процесіне қатысуы өте шектеулі болды. Алайда, XX ғасырдың басында Бүкілресейлік ағартушылық тенденциялардың әсерінен қалаларда алғашқы әйелдер мұсылмандары мен зайырлы мектептері пайда болды [Жылқыбайұлы және т.б., 2026: 116–117]. Олардың қызметі әйелдің қоғамдағы жаңа рөлін қалыптастыруға және архаикалық патриархалдық идеяларды жоюға бағытталған. Осы тұста Назипа Құлжанова әйелдер арасындағы ағартушылықтың алдыңғы қатарында тұрды: ол қыздарды білім алуға шақырып қана қоймай, олардың мәдени және әлеуметтік дамуына тікелей ықпал етті. Оның еңбектері қазақ әйелдерінің кәсіби маман болып қалыптасуына жол ашты, ал публицистикалық мақалалары қоғамдағы әйел бейнесін түбегейлі өзгертуге қызмет етті. Құлжанова ұлттық педагогиканы жаңа деңгейге көтеріп, қазақ қыздарына тең мүмкіндік берудің символына айналды. Әйелдердің білім алу мүмкіндіктерінің шектеулі болуына қарамастан, XIX ғасыр соңынан бастап ағартушылық үдерістердің ықпалымен алғашқы әйелдер мектептері пайда болып, бұл қазақ қоғамындағы жалпы білім беру дамуы мен әлеуметтік өзгерістер мәселесін қарастыруға негіз қалады.

Ал білім беру мекемелерінің инфрақұрылымы мен нысандарын зерттеу нәтижесінде анықталғандай, XIX–XX ғасыр тоғысында қазақ өлкесінде білім беру инфрақұрылымы көпқабатты және әртүрлі сипатта дамығаны байқалды: дәстүрлі бастауыш мұсылман мектептері мен медреселер діни және мәдени-рухани білімнің негізін қалыптастырса, орыс-жергілікті мектептер мен гимназиялар зайырлы және кәсіби даярлықты енгізді, ал педагогикалық сыныптар мен училищелер оқу процесіне мамандар даярлау арқылы тікелей ықпал етті. Мұндай көпдеңгейлі жүйе қазақ қоғамындағы білімге қолжетімділіктің кеңеюіне, ұлттық кадрларды даярлауға және әйелдердің әлеуметтік рөлін арттыруға мүмкіндік берді, сонымен қатар дәстүрлі және жаңа білім беру модельдері арасындағы интеграциялық байланыстарды қалыптастырды. Дәстүрлі бастауыш мұсылман мектептерінің оқу бағдарламасына мыналар кірді: құран мәтінін араб тілінде жаттау; әліпбиді («әліппе»), каллиграфияны зерттеу, бастапқы діни догмалар, ислам құқығының негіздері (фикх), сирек – арифметика немесе ана тілінің элементтері оқытылды. Оқыту мәтінінің мағынасын түсіндірмей, механикалық жаттау әдісімен жүргізілді. Көбінесе мектепті бітірген балалар Құранды оқи алады, бірақ мазмұнын түсінбейді.

Мешіттер алғашқыда құлшылық үйі, келісімшарт жасасатын орын, жиын өткізетін мекеме, ілім үйренетін орталық қызметтерін атқарса, уақыт өте келе арнайы бастауыш білім беретін діни ошақтар ретінде пайда бола бастады. Исламдық діни білім беру жүйесінің тізбегіндегі бұл сатысы мақтабтар(мектептер) мен медреселердің алатын оны ерекше. Мектеп – бұл бастауыш үлгідегі оқу

орны, мұнда балалардың сауатын ашып, құранды жатқа оқытатын болған. Оны аяқтағаннан кейін балалар медреселерге оқуын жалғастыруға баратын болған. Бірақ мектепке дейін де білім алатын орын болған, ол – Куттаб деп аталады. Араб тілін оқытып, Құранды жаттататын. Медресе – бұл мұсылмандық құқықтың білгірі, рухани дамыған, діни-адамгершілік негізде тәрбиеленген тұлғаны даярлайтын орта және жоғары оқу орны болып есептелінді [Мурзаходжаев, 2025: 45]. Білім 3–5 жыл немесе одан да көп уақытқа созылды. Көптеген медреселерге Бұхара мен Хивадағы оқытушылар мен оқулықтар, келген орталықтар әсер етті. Дәстүрлі исламдық білім беру жүйесінің күрделілігі мен ұзақтығына қарамастан, Ресей империясы қазақ балаларына зайырлы білім беру арқылы отарлық саясатын жүргізуге бағытталған өзге оқу түрлерін енгізді. Оңтүстік көршілес мемлекеттің 461 қор мұрағатында: «Бұл мемлекет пен халық өз саясатының негізінде, бақыты мен дамуында мұсылмандарды өлтіру мен жоюды негізге алады. Мұсылмандардың сыйынатын қасиетті орындарын талқандаудан орыстар зор ләззат алатын. Ешқашан да ешбір христиан мемлекеттері мен халықтары мұсылмандарды дәл осы орыстар сияқты езгіге салып, қинаған емес. Мұсылман мемлекеттері мен дінінің өмір сүруін өз дамуларының кедергісі санаған орыстар, әрбір ыңғайлы сәтте мұсылмандар жүрегіне жара салып, оған үнемі тұз сеуіп отырды» [Рустемов, Шашаева, 2021: 66–67 бб]. Келтірілген дереккөздер мен тарихи мәтінді талдау XIX ғасырдағы Қазақ даласындағы білім беру жүйесі мен діни ахуалдың трансшекаралық сипатта болғанын айғақтайды. Бір жағынан, қазақ қоғамындағы дәстүрлі исламдық ағарту ісі Бұхара мен Хива секілді Орталық Азияның ірі рухани орталықтарының интеллектуалдық әрі доктриналық ықпалында болды. Екінші жағынан, Ресей империясы бұл аймақтық рухани интеграцияны өзінің геосаяси мүдделеріне төнген тікелей қауіп ретінде қабылдап, оған қарсы балама ретінде зайырлы (орыс-қазақ) мектептер жүйесін енгізді. Бұл қадам патша үкіметінің халықты заманауи біліммен қамтамасыз етуге деген ұмтылысынан гөрі, жергілікті тұрғындарды империялық құқықтық-әкімшілік кеңістікке мәдени тұрғыдан сіңіру (ассимиляциялау) мен өңірдегі ислам факторларын әлсіретуді көздеген прагматикалық отарлық стратегиясының көрінісі еді.

Діни білімнің қайшылықтарына байланысты қазақ жерінде жергілікті орыс мектептер Ресей империясының Халық Ағарту министрлігінің Жарлығымен құрылды. Оқыту аралас болды: пәндердің бір бөлігі орыс тілінде, бір бөлігі қазақ тілінде оқытылды. Бағдарламаға мыналар кірді: орыс тілінде оқу және жазу, арифметика, география, тарих негіздері, құдай заңы (православиелік катехизм, бірақ көбінесе ресми), қарапайым табиғаттану. Мұндай мектептер қазақтарды отаршылдық жүйеге кіріктіру құралы ретінде қызмет етті, сонымен қатар базалық зайырлы сауаттылық берді. Отарлық әкімшілік үшін бұл оқу орындары жергілікті халықты басқару жүйесіне бейімдеудің маңызды тетігі болды. Аталған мектептерде алынған бастапқы білім қазақ жастарына төменгі әкімшілік қызметтерге, аудармашылыққа және шаруашылық салаларына тартылуға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, дәстүрлі діни оқумен қатар зайырлы пәндердің енгізілуі қазақ қоғамында жаңа білім беру үлгілерінің қалыптасуына әсер етті. Осы үдеріс XIX ғасырдың екінші жартысында кәсіби және салалық бағыттағы оқу орындарының ашылуына алғышарт жасады. XIX ғасырдың екінші жартысында Қазақстан аумағында арнайы мамандырылған ауыл шаруашылық мектептер болды. Төменгі ауыл шаруашылық оқу орындары өз міндетіне қарай мынандай топтарға жіктелді: 1. төменгі училищелер, 2. I-санаттағы төменгі мектептер, 3. II-санаттағы мектептер, 4. Тәжірибе мектептері және 5. халықтық ауыл шаруашылық мектептер [Рахымқұлов, 2014: 122]. Бұл мектептер бір жағынан жергілікті халықты империялық басқару жүйесіне бейімдеуді, орыс тілін және православиелік құндылықтарды тарату арқылы отарлық ықпалды күшейтуді мақсат етсе, екінші жағынан қазақ қоғамына зайырлы білімнің бастапқы негіздерін енгізді.

XX ғасырдың басында қазақ ағартушылығы ұлттық сананы жаңғыртып, ағарту ісін саяси күреспен ұштастырған тарихи құбылыс ретінде қалыптасты. Ресей империясының отарлық саясаты қазақ қоғамындағы ұлттық ағарту мен саяси ойдың дамуын шектеуге бағытталды. Осы жағдайда баспа еркіндігі қазақ зиялылары үшін Ресей империясының отарлық саясатына қарсы рухани-саяси күрестің негізгі құралына айналды. Ұлттық баспасөз қоғамдық пікір қалыптастырып, қазақ қоғамын ұлттық бірлік пен мемлекеттілік идеясына жұмылдырған шешуші фактор болды. «Қазақ» газеті (1913–1918) – Алаш-Орданың бас баспа органы, онда білім, Тіл, Педагогика және мәдениет мәселелері көтерілді. Ал «Айқап» (1911–1915) – білім беруді жаңғырту, теңдік және әлеуметтену идеяларын белсенді насихаттаған алғашқы қазақ қоғамдық-саяси және әдеби журналы болды.

XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының интеллектуалдық ізденістері мен ұлттық бірегейлікті сақтау тетіктері мерзімді баспасөз беттерінде көрініс тапты. Атап айтқанда, Алаш

қозғалысының басты тұғырнамасына айналған «Қазақ» (1913–1918) газеті ағартушылық, ана тілі, лингвистика және ұлттық педагогика мәселелерін жүйелі түрде күн тәртібіне қойды. Ал тұңғыш қоғамдық-саяси әрі әдеби басылым – «Айқап» (1911–1915) журналы білім беру жүйесін модернизациялау, гендерлік теңдік және әлеуметтену идеяларының негізгі диспут алаңына айналды. Аталған қос басылым дәстүрлі құндылықтар мен жаңғыру үрдістерін синтездеу (біріктіру) арқылы қазақ ағартушылығының концептуалды жаңа идеологиясын қалыптастыруда іргелі рөл атқарды. Бұған Академик Мәмбет Қойгелдиев: «қазақ ағартушылығы өзінің табиғи ұлттық негізінде бар болғаны 20 жылға жетер-жетпес мерзімге созылды. Мұндай қысқа ғұмырды бірде-бір бүгінгі еуропалық ұлт басынан кешірген емес. 1905 жылдан белсенді саяси және ағартушылық қызметке көшкен қазақ зиялылары 1906 жылдан басталған қуғын-сүргінді басынан кешіре отырып, 1911–1913 жылдары «Айқап» және «Қазақ» сияқты жалпұлттық басылымдардың тұрақты шығып тұруына жол қойып, қысқа мерзім ішінде ұлт-азаттық күрес идеологиясын қалыптастырып үлгерді» деп баға береді [Қойгелдиев, 2015: 15].

Революцияға дейінгі білім беру мұрасының маңызы ретінде ұлттық педагогикалық ойды қалыптастыру, мәдени және саяси жаңғыру факторы ретінде білім берудің маңыздылығын түсіну, автономия, тіл мен мәдениетті дамыту үшін күресте шешуші рөл атқарған қазақ зиялыларының бірінші буынының пайда болуы, білім берудегі кеңестік реформаларға негіз дайындау-сауатсыздықты жою, жаппай мектепте оқыту, 1920–1930 жылдары қазақ мектептері мен жоғары оқу орындарын құру кезеңі іргетасын қалады.

Нәтижелер. Революцияға дейінгі қазақ жерінде білім берудің дамуы дәстүрлі, исламдық және зайырлы жүйелердің көп деңгейлі өзара іс-қимылымен сипатталды. Отаршылдыққа тәуелділік жағдайында қазақ халқы өзін-өзі тәрбиелеуге, ағартушылық қозғалысты қалыптастыруға және мәдени бірегейлікті сақтауға ұмтылды. Объективті шектеулер мен орыстандыру саясатына қарамастан, дәл осы кезеңде қазақ қоғамының болашақ ұлттық мектебі мен зияткерлік әлеуетінің негізі қаланды. Осы кезеңде білім беру жүйесі Қазақстанның әртүрлі аймақтарында біркелкі дамымаған, бұл географиялық орналасуына, урбанизация дәрежесіне, Ресей әкімшілігінің орталықтарына жақындығына, сондай-ақ халықтың этноконфессиялық құрылымына байланысты болды.

Зерттеу кезеңі феодалдық-шіркеу моделінен зайырлы мемлекеттік жүйеге көшуді білдіреді. Шектеулі және жылжымайтын мүліктің жабылуына қарамастан, дәл осы кезеңде қазіргі білім беру құрылымының негізі қаланды. Білім беру әлеуметтік даму факторы ретінде барған сайын танылды, бұл Кеңес дәуіріндегі білім беру реформалары үшін маңызды серпін болды.

Революцияға дейінгі кезеңде (XVIII – XX ғасырдың басы) қазақтарға білім берудің дамуы бірқатар ерекшеліктерімен сипатталды. Бұл сауатсыздықты жою науқаны арқылы жүзеге асты. XX ғасырдың 20-шы және 30-шы жылдары іске асырылған Қазақстандағы сауатсыздықты жою II-ші Дүниежүзілік соғысқа дейін жалғасты. Науқанды іске асыру барысына бұқара халық көп тартылды. Олар тек оқушылар ретінде емес, сонымен қатар мұғалімдер мен ұйымдастырушылар ретінде де қатысты. Бұл тәжірибеден өткен кеңес азаматтарының көпшілігі тек оқу мен жазу дағдыларын ғана емес, сонымен бірге кеңестік қоғамға ену үшін қажет дүниетанымды да игерді [Әбікей және т.б., 2022: 177–178 бб].

Бұл кезең білім берудің ауызша, көшпелі дәстүрінен мектептер, оқулықтар, мұғалімдер, бағдарламалар және тіпті идеологиялар жүйесін қамтитын институттандырылған білімге өтпелі буын болды, XX ғасырда қазақ қоғамының одан әрі трансформациялануына жол ашты, зияткерлік капиталды қалыптастырды, онсыз кеңестік және посткеңестік кезеңдерде ауқымды реформаларды іске асыру мүмкін болмас еді. Зерттеу көрсеткендей, Қазақстан аумағындағы дәстүрлі білім беру жүйесі медреселер мен діни мектептерге негізделіп, араб әліпбиі арқылы діни ілімдер мен бастапқы гуманитарлық білімді қамтыды, көшпелі қоғамда жеке ұстаздан білім алу кең тарап, қазіргі таңда жаңа білім беру процесінде жалғасын тауып келеді. XX ғасырдың басында Ресей империясының отарлық саясаты зайырлы мектептерді енгізіп, базалық сауаттылық, орыс тілі, арифметика, табиғаттану және тарих негіздерін үйретті, бұл білім алудың жаңа жолдарын ашып, әлеуметтік мобильділікті қамтамасыз етті. Қазақ ағартушылары мен Алаш қайраткерлері ұлттық педагогика, ана тілінде оқыту және мәдени дербестік қағидаларын дамытып, әйелдердің білім алу мүмкіндігін кеңейтті және патриархалдылыққа, надандыққа қарсы күресті насихаттады. Осындай үйлесім мен трансформация қазақ білім беру жүйесінің жаңа формаға көшуін, халықтың білім алу кескінін

өзгертуін, мәдени жаңғыру мен ұлттық сана оянуын қамтамасыз етті, тарихи тұрғыдан ұлттық білім беру моделінің, интеллектуалдық әлеуеттің және әлеуметтік өзгерістердің нақты негізін қалдырды.

Қорытынды. Революцияға дейінгі кезеңдегі Қазақстан аумағындағы білім беру жүйесінің эволюциясы қазақ қоғамының ішкі әлеуметтік, мәдени өзгерістерін және сыртқы, әсіресе Ресей империясының отарлық саясатының ықпалын көрсететін күрделі, көпқырлы тарихи процесс ретінде қарастырылды. XX ғасырдың басына дейін білім негізінен дәстүрлі, исламдық оқыту формалары арқылы берілді: медреселер мен діни мектептер жеке тұлғаны тәрбиелеуде шектеулі болса да маңызды рөл атқарды, рухани-этикалық құндылықтарды сақтау, тілдік нормаларды беру, ислам философиясы мен хадистерді оқыту арқылы интеллектуалдық капитал қалыптастырудың ұзақмерзімді механизмін қамтамасыз етті. Бұл жүйе консервативті сипатқа ие болып, мазмұны мен әдістемесінде өзгерістерге шектеулі болды, алайда көшпелі қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымына икемделген, ұлттық мәдени дәстүрлердің тірегі ретінде қызмет етті.

Қазақ Хандығының Ресей империясына қосылуы зайырлы, орыс тіліндегі білім берудің енгізілуін бастады. Орыс-жергілікті мектептер, бастауыш мектептер мен гимназиялар мәдени интеграция және отаршылдық бақылау құралы ретінде жұмыс істесе де, қазақ қоғамына ғылыми, кәсіби және әкімшілік мамандықтарға қол жеткізуге мүмкіндік берді. XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Алаш қайраткерлерінің және ұлттық ағартушылардың қызметі білім беру континуумында ұлттық педагогикалық тұжырымдаманы қалыптастыруға, ана тілінде оқытуды, мәдени дербестік пен теңдік қағидаларын теориялық және практикалық деңгейде бекітуге бағытталды. Жәдидшілдіктің ағартушылық және реформаторлық мазмұнына тоқталатын болсақ, реформалар білім беру мекемелері мен ағарту ісін ғана емес, сонымен қатар ұлттық сананың қалыптасуы, саяси өмір және рухани мәдениет саласын да қамтыды [Мурзаходжаев, 2025: 5].

Отарлық әкімшілік енгізген зайырлы мектептер мен гимназиялар мемлекеттік идеологиямен сабақтас болғанымен, олар қазақ қоғамында білім беру ландшафтында институционалдық әртараптанудың жаңа формаларын қалыптастырып, әлеуметтік мобилділік пен кәсіби дайындығы жоғары кадрларды даярлауға жол ашты. Әйелдер білімін насихаттаушылардың еңбегі қоғамдық құрылымдағы патриархалдық кедергілерді жеңуге, мәдени және әлеуметтік жаңғыруға үлес қосты, ұлттық педагогика мен тең мүмкіндіктер идеясын бекітті.

Ғылыми тұрғыдан алғанда, бұл кезеңді білім беру жүйесінің институционалдық әртараптануы мен мазмұндық жаңғыруының бастау кезеңі ретінде бағалауға болады. Сонымен қатар, отарлық білім беру саясатының екіжақты сипаты – бір жағынан бақылау құралы, екінші жағынан әлеуметтік мобилділіктің арнасы болуы – қазіргі постколониалдық зерттеулер аясында қайта пайымдауды талап етеді. Қазақстандағы білім беру реформаларын түсіндіруде және ұлттық білім беру моделін жетілдіруде маңызды методологиялық негіз ретінде қарастырады. Яғни, өткеннің білім беру тәжірибесі бүгінгі күні тек тарихи мұра ғана емес, сонымен қатар заманауи педагогикалық стратегияларды қалыптастыруда бағыт-бағдар беретін маңызды ғылыми ресурс болып табылады.

Түптеп келгенде, дәстүрлі және модернизацияланған білім беру жүйелерінің өзара ықпалдасуы қазақ қоғамында интеллектуалдық әлеуеттің кеңеюіне, ұлттық сана мен мәдени бірегейліктің қалыптасуына айрықша ықпал етті. Революцияға дейінгі кезең болашақ Қазақстандағы білім беру жүйесінің институционалдық, педагогикалық және идеологиялық іргетасын қалап, XX ғасырдағы кеңестік және тәуелсіз кезеңдегі білім берудің дамуына сенімді алғышарттар жасады. Бұл үдеріс білім беру тарихында қайталанбас феномен ретінде, әлеуметтік трансформация мен мәдени жаңғырудың бірегей үлгісі ретінде бағаланады.

Дереккөздер

АОМА –Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві

Sources

CSA RK – State Archive of Aktobe Region

Әдебиеттер

Алдабергенов, 2016 – *Алдабергенов Қ.* Қазақтың отарлану тарихы. Алматы: «Эверо» баспасы, 2016. 319 б.

Әбікей, Қайыпбаева, Оспанова, 2022 – *Әбікей А.М., Қайыпбаева А.Т., Оспанова Р.Р.* Қазақстандағы сауатсыздықты жою науқанының жүзеге асырылуы // *Отан тарихы*, 2022. №2 (98). 169–180 бб.

Ережепова, 2025 – *Ережепова Р.Г.* XIX ғасырдың соңы – XX ғасырдың басындағы Маңғыстаудағы мешіт-медреселер (мұрағат деректері негізінде) // *Yessenov Science Journal*, 2025. №2 (51). 70–80 бб.

Жұматай, Сайлаубаева, 2025 – *Жұматай С., Сайлаубаева А.* Ахмет Риза медресесінің Семей өңірінің ағартушылық қызметіндегі рөлі // *Отан тарихы*, 2025. №28 (4). 1000–1008 бб.

Жылқыбайұлы, Тұрысбек, Серикова, 2026 – *Ж. Жылқыбайұлы, Р.С. Тұрысбек, А.Ж. Серикова.* XX ғасыр басындағы қазақ баспасөзіндегі әдеби дискурстың институционалдану үдерісі // *Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің хабаршысы. Филология сериясы*, 2026. №1. 110–125 бб.

Қойгелдиев, 2015 – *Қойгелдиев М.* Тарих күрес алаңы: мақалалар, сұхбаттар. Алматы: Дәстүр, 2015. 390 б.

Мурзаходжаев, 2025 – *Мурзаходжаев К.М.* XIX ғ. аяғы – XX ғ. басында Қазақстандағы джадидтердің мәдени-ағартушылық қызметі: дисс. ... (PhD) доктор. – Алматы, 2025. 161 б.

Мұхатова, 2011 – *Мұхатова О.Х.* Қазақстан тарихы бойынша орыс деректеріне сипаттама // *ҚазҰУ Хабаршысы, Тарих сериясы*. Алматы. 2011. №4 (63). 19–25 бб.

Мұхатова, Қаипбаева, 2022 – *Мұхатова О., Қаипбаева А.* 1920-30 жж. білім жүйесінің тарихи деректері // *ҚазҰУ Хабаршысы, Тарих сериясы*. Алматы. 2022. №3 (106). 53–65 бб.

Небольсин, Железнов, Плотников, 1860 – *Небольсин П.* Путешествующие киргизы; *Железнов И.* Киргизомания; *Плотников Л.* По поводу статьи: Путешествующие киргизы / *Современная летопись Русского вестника*. Т.29-30. М., 1860. 264 с.

Рахымқұлов, 2014 – *Рахымқұлов Д.* XIX ғасырдың екінші жартысы-XX ғасырдың басындағы Қазақстан: кәсіптік білім беру жүйесі тарихынан // *Отан тарихы*, 2014. №4 (68) 122–141 бб.

Рустемов, Шашаева, 2021 – *Рустемов С. К., Шашаева М.Ә.* Түркістан өлкесінде мұсылмандықтың таралуын бақылауға алу // *Отан тарихы*, 2021. №1 (93). 63–73 бб.

Стожко, 2022 – *Стожко К.П.* Кеңестік өркениет дамуының тарихи тәжірибесі / *К.П. Стожконың жалпы ред. басқаруымен*. Екатеринбург: УМЦ-УПИ баспасы, 2022. 578 б.

References

Aldabergenov, 2016 – *Aldabergenov K.* Kazaktyn otarlanu tarihy [The History of the Colonization of the Kazakhs]. Almaty: Evero Publishing House, 2016. 319 p. [in Kazakh]

Abikey, Kaipbayeva, Ospanova, 2022 – *Abikey A.M., Kaipbayeva A.T., Ospanova R.R.* Kazakstandagy sauatsyzdykty zhoju naukanynyn zhyzege asyrylyu [The Implementation of the Campaign to Eliminate Illiteracy in Kazakhstan] // *Otan Tarihy*, 2022. No. 2 (98). pp. 169–180. [in Kazakh]

Yerezhepova, 2025 – *Yerezhepova R.G.* XIX gasyrdyn sony – XX gasyrdyn basyndagy Mangystaudagy meshit-medreseler [Mosques and Madrasas in Mangystau in the Late 19th – Early 20th Centuries (Based on Archival Materials)] // *Yessenov Science Journal*, 2025. No. 2 (51). p. 70–80. [in Kazakh]

Zhyumatay, Saylaubayeva, 2025 – *Zhyumatay S., Saylaubayeva A.* Ahmet Riza medresesinin Semej onirinin agartushylyk kyzmetindegi roli [The Role of the Akhmet Riza Madrasa in the Educational Activities of the Semej Region] // *Otan Tarihy*, 2025. No. 28 (4). pp. 1000–1008. [in Kazakh]

Zhylkybayuly, Turysbek, Serikova, 2026 – *Zh. Zhylkybayuly, R.S. Turysbek, A.Zh. Serikova.* XX gasyr basyndagy kazak baspasozindegi adebi diskurstyn institucionaldanu yderisi [The Process of Institutionalization of Literary Discourse in the Kazakh Press at the Beginning of the 20th Century] // *Bulletin of Sh. Ualikhanov Kokshetau University. Philological Series*, 2026. No. 1. pp. 110–125. [in Kazakh]

Koigeldiyev, 2015 – *Koigeldiyev M.* Tarih kures alany: makalalar, suhbattar [History as a Battlefield: Articles and Interviews]. Almaty: Dastur, 2015. 390 p. [in Kazakh]

Murzakhodzhaev, 2025 – *Murzakhodzhaev K.M.* XIX g. ajagy – XX ғ. basynda Kazakstandagy dzhadidterdin madeni-agartushylyk kyzmeti [Cultural and Educational Activities of the Jadids in Kazakhstan in the Late 19th – Early 20th Centuries]: PhD dissertation. Almaty, 2025. 161 p. [in Kazakh]

Mukhatova, 2011 – *Mukhatova O.Kh.* Kazakstan tarihy bojnynsha orys derekterine sipattama [Description of Russian Sources on the History of Kazakhstan] // *Bulletin of KazNU. Historical Series*. Almaty, 2011. No. 4 (63). Pp. 19–25. [in Kazakh]

Mukhatova, Kaipbayeva, 2022 – *Mukhatova O., Kaipbayeva A.* 1920-30 zhzh. bilim zhyjesinin tarihi derekteri [Historical Sources on the Education System of the 1920s–1930s] // *Bulletin of KazNU. Historical Series*. Almaty, 2022. No. 3 (106). pp. 53–65. [in Kazakh]

Nebolsin, Zheleznov, Plotnikov, 1860 – *Nebolsin P., Zheleznov I., Plotnikov L.* Travelling Kirghiz; Kirghizomania; Po povodu stat'i: Puteshestvujushhie kirgizy [Regarding the Article: Travelling Kirghiz] // *Sovremennaya Letopis of Russky Vestnik*. Vols. 29–30. Moscow, 1860. 264 p. [in Russian]

Rakhymkulov, 2014 – *Rakhymkulov D.* XIX gasyrdyn ekinshi zhartyssy-XX gasyrdyn basyndagy Kazakstan: kasiptik bilim beru zhyjesi tarihyndan [Kazakhstan in the Second Half of the 19th – Early 20th

Centuries: From the History of the Vocational Education System] // Otan Tarihy, 2014. No. 4 (68). pp. 122–141. [in Kazakh]

Rustemov, Shashayeva, 2021 – *Rustemov S.K., Shashayeva M.A.* Turkistan olkesinde musulmandyktyn taraluyn bakylauga alu [The Establishment of Control over the Spread of Islam in the Turkestan Region] // Otan Tarihy, 2021. No. 1 (93). 213 p. Pp. 63–73. [in Kazakh]

Stozhko, 2022 – Kenestik orkeniet damuynyn tarihi tazhiribesi [*The Historical Experience of the Development of Soviet Civilization*] / edited by K.P. Stozhko. Yekaterinburg: UMC-UPI Publishing House, 2022. 578 p. [in Kazakh]

СОДЕРЖАНИЕ / МАЗМУНЫ ОТАН ТАРИХЫ № 29(3). 2026

<i>Dinasheva L.G., Alimbekuly A.A., Saparbekova B.</i> HISTORIOGRAPHY OF WRITTEN SOURCES ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN FROM THE 6th TO THE EARLY 13th CENTURIES: EVOLUTION OF TRANSLATIONS, TEXTUAL CRITICISM, AND HISTORICAL-GEOGRAPHICAL INTERPRETATION.....	964
<i>Suleimenova D.K., Agatay O.M.</i> ULUS OF JOCHI AND THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA, 1380–1395 FROM VASSALAGE TO ALLIANCE.....	973
<i>Порсин А.А.</i> ВЛИЯНИЕ КЛИМАТА И ЭПИДЕМИЙ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ В ЗОЛОТОЙ ОРДЕ В КОНЦЕ XIII – НАЧАЛЕ XIV ВВ.....	985
<i>Джумагалиев Д.А., Сабитов Ж.М.</i> «КРИЗИС XIV ВЕКА» И ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ЛЕГИТИМАЦИИ ВЛАСТИ (ПО МАТЕРИАЛАМ «МАДЖМУ АТ-ТАВАРИХ»).....	997
<i>Амирбекова С.К., Саркыткан К., Дюсенов Б.Д.</i> ХОРЕЗМ, МАВЕРАННАХР И ДЕШТ-И КИПЧАК В АРАБСКИХ РУКОПИСЯХ ВАТИКАНСКОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ БИБЛИОТЕКИ.....	1011
<i>Koshymova A.O., Nogaibaeva M.S.</i> TOPONYMS IN KAZAKH EPICS: HISTORICAL, TOPONYMIC AND ETHNOCULTURAL ANALYSIS (BASED ON THE POEM “KOBYLANDY BATYR”).....	1032
<i>Kambarbekova G.A.</i> CENTRAL ASIA THROUGH THE LENS OF AN INDIAN TRAVELER: PEOPLE, CUSTOMS, AND TOPONYMY.....	1044
<i>Тылахметова А.С., Черниенко И.Б.</i> ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХАНА АБИЛМАМБЕТА В ОЦЕНКАХ ИСТОРИОГРАФИИ.....	1063
<i>Abenova G.A., Tokishkadirov B.B., Mamyrbekov A.M.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS IN MODERN HISTORIOGRAPHY	1079
<i>Beisembayeva A.R.</i> KAZAKH–DZUNGAR RELATIONS FROM THE SECOND HALF OF THE XVII CENTURY TO THE 1750S: THE SOURCE BASE OF THE RESEARCH.....	1092
<i>Galimov Ye.A., Kabuldinov Z.Ye.</i> UPRISINGS OF THE KAZAKHS OF THE JUNIOR ZHUZ AGAINST THE ABOLITION OF THE AUTHORITY OF SULTAN-RULERS.....	1104
<i>Toraigyrov Ye.M.</i> THE KAZAKH POPULATION AND THE MILITARY- ADMINISTRATIVE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE ON THE RIGHT BANK OF THE IRTYSH RIVER (SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY TO THE EARLY XIX CENTURY).....	1117

Төлебаева Ж.М., Хайрулдаева А.М.

ШОҚАН УӘЛИХАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚТАР МЕН ОРТА АЗИЯ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ.....1131

Құрманбек Қ., Қайполла Қ., Нұржанбек Н.

ҚАЗАҚ АҒАРТУШЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ
ШАҒАТАЙ ТІЛІНДЕГІ ДІНИ ТЕРМИНДЕР
(Зәкірия бин Ибраһимнің «Мұхтасар ‘илм-И Ғал» еңбегі негізінде).....1143

Ахметова Г.М.

ТОРГОВОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В ПРОЦЕССАХ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО
КАЗАХСТАНА (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА).....1156

Черниенко Д.А., Тойбаев А.Ж.

ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЖЕТЫСУСКОЙ ОБЛАСТИ
В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XXI В. (ПО ДАННЫМ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ).....1173

Оразов Р.Е., Тілеубаев Ш.Б., Қоңқабаева А.Н.

ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....1195

Abdrakhmanova G.S., Kalenova T.S., Tuleubayev Zh.Z.

THE IDEA OF NATIONAL REVIVAL IN THE WORKS
OF THE ALASH FIGURES: A HISTORICAL ANALYSIS.....1213

Жүсіп С.А., Маслов Х.Б.

ЧЕХИЯ МЕН СЛОВАКИЯ ДЕРЕККӨЗДЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
БЕЙНЕСІ: МӘДЕНИЕТ, ҰЛТ ЗИЯЛЫЛАРЫ ЖӘНЕ АЛАШ ОРДА.....1228

Сулейменова Г.Ж., Оразаева Ж.Ж., Аликулова Н.С.

XX ҒАСЫР БАСЫНДА ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІНДЕГІ
БІЛІМ БЕРУДІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ, ЖАҢАША
ТЕНДЕНЦИЯ, ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕР.....1241

Байсалдина Г.Ж., Козыбаева М.М.

1918–1936 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЙЛАУ
ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРУ САЯСАТЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕР,
ӨҢІРЛІК ПРАКТИКА ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЛАР.....1254

Shakenov A.

HISTORICAL FIGURES IN RURAL STREET NAMES
OF NORTHERN KAZAKHSTAN: FROM SOVIET TO NATIONAL PANTHEON.....1268

Сулейменова А.

1925–1933-ЖЫЛДАРДАҒЫ «КІШІ ҚАЗАН» НАУҚАНДАРЫНЫҢ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫС ӨҢІРЛЕРІНДЕ ЖҮРГІЗІЛУ ТАРИХЫ:
АРХИВТІК ДЕРЕККӨЗДЕРГЕ ШОЛУ.....1281

Омарова Г.А., Төленова З.М., Қожаханова Қ.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1931–1933 ЖЫЛДАРДАҒЫ
АШАРШЫЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЗАРДАПТАРЫ:
АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МЕН ҚАЛАСЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ.....1301

Әлібек С.Н., Косанбаев С.К., Пазиров Е.Д.

1930-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІК Өңірде саяси

қуғын-сүргінге ұшыраған оқу-ағарту

саласы қызметкерлерінің қасиетті тағдыры.....1316

Issabek M.K., Gündoğdu A.

WOMEN OF SOUTH KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT

OF STALINIST REPRESSIONS: THE FATE OF MOTHERS

AND THE FORMATION OF HISTORICAL MEMORY.....1331

Kassymova D.B., Abdrakhmanov B.N., Kenzhegalin A.K.

MIGRATIONS IN THE SYSTEM OF THE SOVIET-CHINESE

BORDER IN THE 1940S: SOCIETAL SECURITY IN THE KAZAKH SSR.....1347

Turgunbayev I.E., Makhayeva A.Sh., Zhanatayeva K.B.

MODERNIZATION IN THE EARLY REPUBLIC OF TÜRKİYE:

INTELLECTUAL EMIGRATION AND THE IDEOLOGICAL TRANSFER.....1360

Сауыркан Е., Каипбаева А.Т.

ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ КӨШІ-ҚОН: XX ҒАСЫРДЫҢ

БАСЫНДА ҚЫТАЙ МЕН МОҢҒОЛИЯҒА ӨТКЕН

ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ЖӘНЕ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ.....1371

Базарбаев К., Батырбекқызы Г., Эрен Акдениз

ТҮРКІЯ–ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ

ЖҰМСАҚ КҮШ ПЕН ЭТНИКАЛЫҚ СӘЙКЕСТІК ЫҚПАЛЫ.....1388

Zharylgassynova B., Duisenbay D.

AGRICULTURAL CULTURE OF THE KARAKUYS

SETTLEMENT: BASED ON ARCHAEOBOTANICAL

MATERIALS OF THE EARLY IRON AGE.....1405

Турганбаева Л.Р., Азитаев С.С.

АРХИТЕКТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СРЕДНЕВЕКОВОГО МАВЗОЛЕЯ

НА ГОРОДИЩЕ КЫШКАЛА (КЫЗЫЛОРДИНСКАЯ ОБЛАСТЬ).....1418

Ергали Г., Қалыш А.Б., Исаева А.И.

ЭТНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БРАЧНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

СРЕДИ КАЗАХОВ КАРАГАНДИНСКОЙ И УЛЫТАУСКОЙ ОБЛАСТЕЙ.....1432

Ахантаева Ә.Ж.

ЖЕТІСУ Өңіріндегі егіншілік өнімдері

және оның тұрмыста қолданылуы.....1445

Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты
Алматы қ., Шевченко көш., 28
Тел/факс: +7 727 261 67 19
e-mail: kazhistory@bk.ru